

УДК 656.2.033

DOI 10.31.65/2520-6966-2019-12i-97-41-47

І. В. Гулак

аспірантка кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя; innaguulak@gmail.com

Грошова реформа Сергія Юлійовича Вітте та її значення

Стаття присвячена вивченню й дослідженню розвитку податкової системи та дії її механізмів. Бюджетні відносини потребують державного регулювання, яке досягається шляхом чіткої регламентації бюджетної діяльності через впровадження виваженої податкової політики.

Саме податкова система повинна успішно вирішувати фіскально-розподільчі функції. Шляхом оптимального розподілу доходів якої забезпечується дохідна частина бюджету. Система оподаткування має бути побудована таким чином, щоб сприяти розвитку виробничої діяльності.

У статті висвітлюється професійна діяльність С. Ю. Вітте – видатного фінансиста, політика та дипломата. Піднімаються труднощі, пов'язані з проведенням грошової реформи та її значення.

Ключові слова: економіка, історія, податки, податкова система, фінанси, грошова реформа, С. Ю. Вітте.

Податки є примусовими зборами (пожертвуваннями) з доходу і майна підданих, стягувані через верховні права держави ради здійснення вищих цілей державного гуртожитку. С. Ю. Вітте

Постановка проблеми. Проведення реформ значною мірою залежить від стану фінансів держави та її бюджету, через який держава акумулює кошти для фінансування пріоритетних напрямів розвитку економіки, соціальної сфери, культури.

Бюджетні відносини потребують державного регулювання, яке досягається шляхом чіткої регламентації бюджетної діяльності через впровадження виваженої податкової політики.

Саме податкова система повинна успішно вирішувати фіскально-розподільчі функції. Шляхом оптимального розподілу доходів якої забезпечується дохідна частина бюджету. Система оподаткування має бути побудована таким чином, щоб сприяти розвитку виробничої діяльності.

Метою роботи є аналіз діяльності податкової системи та її впливу на рівень життя суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Життя та діяльність С. Ю. Вітте досліджував О. А. Петрученко (2017), Е. А. Кузнецов досліджував управлінські та економічні погляди С. Ю. Вітте та принципи формування національної економіки (2018), В. Росенко та Л. Добрик розглянули роль грошової реформи у створенні стійкої валюти (2016).

Виклад основного матеріалу. Податкова система є найвагомішим та найефективнішим інструментом регулювання фінансових відносин у державі [4, с. 3].

Саме податки є основним джерелом доходів держави й виступають важливим економічним інструментом стимулювання та регулювання виробництва, забезпечення соціальних гарантій.

Фінансова політика держави – це сукупність заходів, які проводить держава у забезпеченні надходжень та використанні фінансових ресурсів для забезпечення економічного та соціального розвитку держави.

Фінансова політика має бути жорсткою, але справедливою й активною, повинна стимулювати економічне зростання, захищати національні інтереси держави.

Основу фінансової політики становить бюджетна політика, яка насамперед пов'язана із формуванням і виконанням бюджетів усіх рівнів, завдяки податковій політиці, яка проводиться у державі, за рахунок податкових платежів – податків.

Податки – це найвпливовіший інструмент регулювання економіки будь-якої держави в галузі фінансів. А побудова чіткої податкової системи – це одна з головних умов ефективного функціонування економіки і фінансів, оскільки через податки здійснюється найтісніший зв'язок між державою та громадянами щодо формування та використання доходів.

Для належного правового забезпечення цього процесу, створення його наукових основ важливим є узагальнення історичного досвіду діяльності податкових органів на українських землях, зокрема протягом другої половини XIX – початку XX ст., коли в суспільстві проходили кардинальні зміни, тривали складні й суперечливі соціально-економічні й політико-правові процеси. Саме в цей час відбулось становлення систем спеціалізованих податкових органів Російської імперії. Та зокрема й України, адже саме в 60-х рр. XIX – на початку XX ст. була сформована "основа" органів державного оподаткування, на якому значною мірою будувалася фіскальна система Тимчасового уряду, Центральної Ради, Держави гетьмана П. П. Скоропадського, Директорії.

Значним внеском у XIX ст. з метою стабілізації податкової системи у Російській імперії стала грошова реформа Сергія Юлійовича Вітте (міністр фінансів в 1812–1903 рр., голова Ради міністрів у 1905–1906 рр., видатний державний діяч Російської імперії).

Сергій Юлійович Вітте народився в Тифлісі (Тбілісі). Його батько був директором Департаменту державного майна і сільського господарства намісника Кавказу, був одружений з сестрою відомого письменника, генерала Р. О. Фадєєва – Зінаїдою Андріївною Ган. Роки дитинства Сергій провів у сім'ї Фадєєва, члена Ради намісника Кавказу, батька її матері, одруженого з княгинею Є. П. Довгоруковою. Родина належала до безземельного служилого дворянства. Середню освіту отримав вдома, здав гімназійний випускний екзамен у Тбілісі, а потім ще раз у Кишиневі. Вищу освіту отримав у Новоросійському (Одеському) університеті, курс якого закінчив кандидатом фізико-математичних наук [7]. Був двічі одружений. Перша дружина Н. О. Спиридонова (уроджена Іваненко), донька чернігівського предводителя дворянства, померла 1890 р. Невдовзі одружився з М. І. Лісаневич. Дітей не мав [11, с. 68]. Службу розпочав у 1870 р. в Управлінні Одеської державної залізниці, пізніше викупленої Російським товариством пароплавства і торгівлі. Згодом ця залізниця увійшла до складу товариства Південно-Західних залізниць. З метою опанування залізничної справи С. Ю. Вітте швидко пройшов усі посади з експлуатації залізниць, починаючи від конторщика. У 1877–1878 рр. Сергій Юлійович був уже начальником руху Одеської залізниці і проявив чудову розпорядливість щодо перевезення військ. У 1878 р. він був викликаний до Санкт Петербурга, де його призначили начальником експлуатаційного відділу правління Південно-Західних залізниць і разом з цим запросили до участі в роботі залізничної Комісії графа Баранова [12]. У цій комісії С. Ю. Вітте зарекомендував себе працездатністю, тут він взяв на себе складання великої монографії у вигляді окремого тому: "Історія і діяльність з'їздів предстанників російських залізниць". Разом з цим Сергій Юлійович був головним учасником у виробленні Загального Статуту російських залізниць [7]. Призначений у 1880 р. начальником експлуатації Південно-Західних залізниць, Сергій Юлійович переселився до Києва і енергійно довів збільшення доходності залізниць до блискучого результату шляхом умілих тарифних комбінацій із залученням вантажів [9]. У 1886 р. С. Ю. Вітте був затвердженим управляючим Південно-Західними залізницями і протягом трьох років свого правління виявив видатні адміністративні здібності. За його ініціативи була вироблена і застосована особлива система слідування навантажених і порожніх вагонів. Вона отримала назву "системи Вітте" і за

свою доцільністю і практичністю була запозичена у нас декількома закордонними залізницями. У 1888 р. колишній голова Правління Південно-Західних залізниць відомий професор Технологічного інституту І. О. Вишнеградський отримав пост міністра фінансів і, знаючи праці, погляди та фінансово-комерційну діяльність С. Ю. Вітте залучив його до своїх найближчих співробітників [10]. Він утворив в Міністерстві шляхів сполучення Російської імперії Департамент залізничних справ і запросив С. Ю. Вітте у 1889 р. на посаду директора нового департаменту і голови тарифного комітету. Сергій Юлійович погодився, знову поступив на державну службу, був переведений з титулярних радників на дійсного статського радника й одночасно призначений членом Ради Міністра шляхів сполучення. Вільний від канцелярщини Сергій Юлійович спростив департаментське ділознавство і висунув принцип оцінки службовців за їх продуктивністю у праці. Він звернув особливу увагу на необхідність докорінної зміни діючих залізничних тарифів і передбачив їх перегляд в інтересах вітчизняної промисловості та торгівлі. Відтак став ініціатором розширення залізничної мережі шляхом залучення найбільш прибуткових залізниць до будівництва нових, менш прибуткових залізничних ліній. На початку 1902 р. С. Ю. Вітте став міністром шляхів сполучення, а вже у серпні цього ж року – зайняв посаду Міністра фінансів Російської імперії, яка стала вакантною після раптової хвороби І. О. Вишнеградського, який подав у відставку. Міністерством фінансів С. Ю. Вітте керував протягом 11 років і за цей період, користуючись довірою імператора Олександра III, а пізніше і Миколи II, створив Міністерству фінансів репутацію найголовнішого серед інших міністерств у державному житті Російської імперії [8]. Енергійний, невтомний і сміливий, знавець життя і людей, С. Ю. Вітте зв'язав своє ім'я з цілою низкою великих державних справ, які почалися завдяки йому. Серед них головне місце займають реформи грошового обігу і монетної системи, податкової системи, банківських установ, заступницький тариф, викуп у казну приватних залізниць, конверсії, створення окремого корпусу прикордонної охорони. Реформа грошового обігу готувалася ще при М. Х. Бунге, І. О. Вишнеградському, але С. Ю. Вітте виробив остаточний план реформ, деталізував його, і вдало провів їх у 1885 р., здійснивши девальвацію кредитного рубля приблизно до двох третин його номінальної вартості і встановив фактичний розмір кредитних білетів на золото.

Грошова реформа є складним еталоном антиінфляційної політики і спрямовується на усунення наслідків інфляції в грошовій сфері і створення монетарних та економічних передумов для стабілізації грошей [5, с. 249]. Грошова реформа являє собою повну або

часткову перебудову грошової системи, яку проводить держава з метою оздоровлення грошей чи поліпшення механізму регулювання грошового обороту стосовно нових соціально-економічних умов, чи одне і друге водночас [3, с. 222]. Метою проведення грошових реформ є: упорядкування, стабілізація і зміцнення грошового обігу; надання національній валюті характеру єдиного законного платіжного засобу; суттєве підвищення купівельної спроможності грошової одиниці; забезпечення конвертованості національної валюти [8, с. 135]. Кожна грошова реформа є індивідуальною за своїми характеристиками і специфічною за змістом. Реформи значно різняться за цілями, глибиною реформування грошових систем, методами стабілізації валют тощо [6, с. 242].

Ця реформа далася йому доволі складно тому, що сам Вітте у своїх мемуарах наголошував на тому, що навіть Микола Християнович Бунге наполягав на складнощах із втіленням її на практиці [2, с. 87–90]. Не сприймали дану реформу і міжнародні економісти – Ротшильд, Мелін, Т'єрі, міністри фінансів Франції - Леон Се та його син. Тому навіть саме її теоретичне розроблення було складним для Сергія Юлійовича. Адже усі вони наголошували на тому, що треба запроваджувати грошовий обіг заснований, якщо не на одному сріблі, то принаймні мірі на двох металах, але аж ніяк не на одному золоті. Вітте мав підтримку від імператора Олександра III і це для нього було найголовнішим: "Я должен сказать, что, конечно, вопроса этого он не понимал, так как вообще вопрос этот специальный, и в то время в России, за исключением нескольких человек, никто его не понимал; поддерживал же меня император Александр III потому, что он мне доверял и верил в то, что то, что я хочу сделать и к чему я относился с такою страстью, не может быть вредно России".

"...Таким образом, я рубль хотел заменить единицей "русью", даже образцы такой золотой монеты уже были отчеканены. Но когда я увидел, что против моей реформы, которую я решил во что бы то ни стало провести, я встречаю столько возражений, то я эту мысль откинул" [2, с. 90–98].

2 січня 1897 р. фінансовий комітет, на засіданні котрого був присутній сам імператор, нарешті проголосував за проведення грошової реформи, тобто було прийнято рішення запровадити у Російській імперії металічний обіг, заснований на золоті, який значно її зміцнив.

Під час реформування податкової системи С. Ю. Вітте запровадив два нові прямі податки: державний квартирний і промисловий. Сергій Юлійович підвищив побічне оподаткування: деякі митні податки й акциз з вина, спирту, цукру, гасу, сірників і тютюнових виробів.

Він відмінив податок з паспортів і податки при безплатному переході селянських земель, знизив податки страхування, привілей під час продажу землі селянам. Власне за нього було дозволено достроковий викуп селянських наділів, знищена кругова порука і встановлена невідчуженість селянських наділів в руки інших станів. С. Ю. Вітте новими статутами значно розширив комерційні операції державного банку (1894 р.), увів позикові операції кредитним товариствам і встановив зв'язок банків з казначействами, дозволив селянському банку за свій рахунок купівлю маєтків для розпродаж їх частинами селянам, полегшив боргові зобов'язання дворянського банку. При ньому розмножились і зміцніли позиково-ощадні каси, видані взірцеві статuti закладів дрібного кредиту.

Грошова реформа 1897 р. – введено золотий обіг і зміцнено конвертованість російської валюти на світовому ринку. Вітте домогся залучення великих масштабів в економіку країни іноземних капіталів, що сприяло бурхливому піднесенню в 90-х рр. XIX ст. промисловості Харкова, Катеринослава, Донбаса.

Помер С. Ю. Вітте у Петрограді, похований у Олександроневській лаврі.

Таким чином, у кінці XIX – початку XX ст. економічні нововведення С. Ю. Вітте прийняли цілком визначений і цілеспрямований характер: протягом приблизно десяти років наздогнали в промисловому відношенні більш розвинені країни Європи, зайняли міцні позиції на ринках Близького, Середнього та Далекого Сходу.

Особливість проведеного Вітте курсу полягала в тому, що він, як жоден із царських міністрів фінансів, широко використовував виняткову економічну силу влади, що існувала в Росії. Знаряддями державного втручання служили Державний банк і установи Міністерства фінансів, які контролювали діяльність акціонерних комерційних банків.

Література

1. Брюль Н. Л. Общий устав российских железных дорог. Санкт-Петербург, 1908. 127 с.

2. Витте С. Ю. Воспоминания. Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1960. Т. 2 (1894–1905). 639 с.

3. Гроші та кредит / М. І. Савлука. Київ: КНЕУ, 2006. 744 с.

4. Данілов О. Д., Фліссак Н. П. Податкова система. Київ, 2001. 216 с.

5. Демківський А. В. Гроші та кредит. Київ: Дакор, 2003. 528 с.

6. Івасів Б. С. Гроші та кредит. Тернопіль: Карт-бланш, 2008. 528 с.

7. Ильин С. Витте. Москва: Молодая гвардия, 2006. 546 с.

8. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 352 с.
9. Кривопішин О. М. Південно-Західні залізниці на теренах України в другій половині XIX століття: досвід акціонування та структурних перетворень. Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2012. 548 с.
10. Петрученко О. А. Сергій Юлійович Вітте (1849–1915) життя та діяльність. *Питання історії науки та техніки*. 2017. № 1. с. 33–39.
11. Попик В. І. Українська біографістика. Київ, 1996.
12. Салов В. В. Исторический очерк учреждения под председательством генерал-адъютанта графа Э. Т. Баранова. Комиссии для исследования железнодорожного дела в России. Санкт-Петербург: Тип. М. Д. Ломковского, 1909. 16 с.
13. Чук В. В. Грошова реформа в Росії 1895–1896 рр. *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 1. С. 53–57.

References

1. Brjul, N. L. (1908) Obchii ustav rosiiskih zheleznyh dorog. [The general charter of the Russian railways] Sankt-Peterburg [in Russian].
2. Vitte, S. Yu. (1960) Vospominanija [Memories] Vol. 2. Moscow: Izdatelstvo sotsialno-ekonomicheskoy literatury [in Russian].
3. Savluk, M. I. (1960) Hroshi ta kredyt. Kyiv [in Ukrainian].
4. Danilov, O. D., Flissac, N. P. (2001) Podatkova systema. Kyiv [in Ukrainian].
5. Demkivskii, A. V. (2003) Groshi ta kredyt. Kyiv [in Ukrainian].
6. Ivasiv, B. S. (2008) Hroshi ta kredyt. Ternopil [in Ukrainian].
7. Ilin, S. (2006) Vitte. Moscow [in Russian].
8. Kovalenko, D. I. (2011) Groshi ta kredyt: teoria i praktyka. Kyiv [in Ukrainian].
9. Kryvypishin, O. M. (2012) Pivdenno-Zahidni zaliznici na terenah Ukrainu. Nizhyn [in Ukrainian].
10. Petrychenko, O. A. (2017) S. Yu. Vitte zgytta ta dijalist. *Questins of the history of science and technology*. 1. 33–39 [in Ukrainian].
11. Popuk, V. I. (1996) Ukrainaska biografistika. Kyiv [in Ukrainian].
12. Salov, V. V. (1909) Istoricheskii ocherk uchrechdenia. Sankt-Peterburg [in Russian].
13. Chuk, V. V. (2012) Groshova reforma v Rosii 1895–1896. *Sustainable economic development*. 1. 53–57 [in Ukrainian].

I. V. Hulak

Nizhyn Mykola Gogol State University, graduate student of the history of Ukraine department

S. Vitte's monetary reform and its value

The current problem remains the study of the development of the tax system and the functioning of mechanisms. Budgetary relations require state regulation, which is achieved through a clear regulation of budgetary activity through the implementation of sound tax policy.

It is the tax system that must successfully address the fiscal and distribution functions. By optimizing the distribution of income, which ensures the revenue side of the budget. The taxation system must be designed in such a way as to facilitate the development of productive activities. The article covers the professional activity of S. Yu. Vitte is a prominent financier, politician and diplomat. Difficulties associated with monetary reform and its importance are rising.

Key words: economy, history, tax, tax system, finance, money innovation, S. Vitte.